

ALTERNATIIVSEID ETÜMOLOOGIAID XII *PANDUR, PLEHKU (PISTMA), SIBI, TAIT, TRETT, TÖNK, TÜSE, TÜSS, VEHKAT (TEGEMA)*

LEMBIT VABA

Annotatsioon. Artiklis esitatakse uus või täpsustatud etümoloogiline tõlgendus sõnadele *pandur* 'sump', *plehku (pistma)* 'pögenema', *sibi* 'käimlakoristaja, mustevedaja (endisajal); vkrjk nahanülgur, timukas', *tait* 'lauk (*Fulica atra*)', *trett* 'osa, hulk, jagu, kiht; kõik, ots, kord; pahandus', *tüse* 'suur, paks, priske, jäme; kopsakas; kaalukas, mõjukas', *tönk* 'endisaegne töökoda telliste põletamiseks'; *tüss* 'kodukootud riie' ja *vehkat (tegema)* '(salaja) ära jooksmas'.

Võtmesõnad: läänemeresoome keeled, etümoloogia, sõnalaenuid

pandur : *panduri* ~ *pandor* : *pandori* 'vees hoitav vett läbilaskev kast eluskala säilitamiseks või transportimiseks, sump; pandurpaat, s.o paat, millel on pandur'

Sõnal on selge lõunaeesti murdetauust: *`pandur* : *`panduri* Trv Hel Ran Võn, *`pandor* : *`pandori* Trv Võn Räp, lisaks on Tormast kirja pandud häälikuvariant *`pandul* : *`panduli*: *`pandur* ~ *pañdur* ~ *pañdor* 'kast või eriline paat marjakalade püügiks, ka kast eluskalade hoidmiseks' Trv, *`pandurist* [pandurpaadist] *pannas kala* `kummi Hel, *`pandur om kala* `venne pikune, *äste lai ja maokas*, *`keškel om nigu kašt*, *mulgud sehen* Ran, *`pandor* ~ *`pandor* 'õhukestest laudadest kast paadi taga, augud sees, eluskalade hoiukoht püügi ajal; lootsik, millega eluskala veetakse' Võn, *`pandoriga* `veetäs eloskallo Räp, *kala kummid* `öeldasse linnades *`pandulid* Trm (EMSUKA MS). Rannust talletatud teates öeldakse, et varem hoitud eluskala palju rohkem kui praegu. Jõesuus [end küla Viljandimaal Võrtsjärve ääres, liidetud Vaiblagas], 'hoitud eluskala „pandorite“ sees, need olla pikad, nagu vened, mulgud sees' (Loorits 1939: 43). EKMS (1: 904 Kalandus)

järgi on sõnal *pandur* veel tähendus 'auklik plekktoos, kus sees õngitseja väikesi eluskalu vee sees söödaks hoiab'. Leksikograafia registreerib sõna alles 1930, kui ilmub „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 2. köide: *pandur* 'kinnine paat, mille ninas on kinnine kast' (EÕS 2: 698).

Gustav Ränga (Ränk 1934: 165) kirjeldusel on *pandur* kolmnurkse, nelinurkse või trapetsikujulise põhjaga lame laudkast, mille seintesse on puuritud hulk auke, kasti pealmisel küljel aga raudhingedega luuk, mille kaudu kalad nõusse lastakse ja välja võetakse. Peipsi põhjaranniku jõesuudmeil on Ränk näinud *pandureid*, mis on laudade asemel kokku löödud jämedaist varbadest.

pandur-sõnal pole rahuldavat etümoloogiat. Julius Mägiste on sõna esitanud etümoloogilise analüüsita (EEW 6: 1921–1922), Sõnaveebis aga arvatakse, et *pandur* („kui panipaik“) on tuletis verbist *panema*. See seletuskatse pole semasioloogiliselt veenev. Eesti laiemalt tuntud eluskala säilitamise ja transportimise vahendid *sump* : *sumba* ja *kumm* : *kummi* on laenuid, kus laenualuste keskne (algsem) tähendus on olnud 'anum, mahuti': *sump* < rts *sump* 'bassein, paak vms; eluskala säilitamise ruum' (EEW 9: 2918–2919), *kumm* '(ummik)nõu vilja, jahu vms säilitamiseks; sump' < kask *kump*, *kumme* 'ümmargune, sügav anum, kauss; suur vee-mahuti, tünn, tsistern' (Viikberg 2025).

Eesti sõnal on vaste vene keele Pihkva murdes: *пáндор* 'pandur-paat' (SRNG 25: 194; POS 2014 25: 82), mida vene uurija Innokenti Kuznetsov (1915: 86) on pidanud eesti laenuks. Oletan, et ee *pandur* ~ *pandor* on soome laen sõnaperest, kuhu kuuluvad sm *pantero*, *pantia*, *pantio* 'kitsas ruum / ett trång rum': *toista tuhatta mustaa orjaparkaa kuljetettiin pantiassa Amerik[k]aan* 'üle tuhande vaese musta orja viidi p-s Ameerikasse' (Lönnrot 1880: 152), *panturi* 'loomasööda hoiupaik' (VKS), *pantio* 'kivide, puupakkidega vms ääristatud madal süvend või maasse kaevatud nõu, kus raskuse all säilitati kala, liha, kapsalehti, naereid jm; (peamiselt Savos) vitste või võrudega toestatud roigastest hoiukoht naeripealsete, kapsalehtede, põdrasambla, lehisvihtade jm hoidmiseks; kastitaoline tedrepüünis; kalaparve suunamiseks teivaste vahele pandud oksaraod, mille ümber kinnitati mõrrad', *pantioida* 'varuks koguda' (Vuorela 1979: 319; SKES 3: 487; SSA 2: 310). Sellest sõnaperest on laenatud vene põhjamurretest registreeritud *пáнтер* ja *панть* 'punutud varbaedik talviseks loomasöödaks varutud naeripealsete hoidmiseks' (SRNG 25: 199, 200).

Soome murdesõnavara on paraku kättesaadav vaid sõnaartiklini *nyssäveitsi* (vt SMS). Siin tsiteeritud ainekliku toel võib siiski sedastada, et soome sõnapere keskne tähendusliin on 'inim- või loomasööda hoiukoht'. Soome etümoloogiasõnaraamatute järgi (SKES 3: 487; SSA 2: 309–310) on kõne all vana germaani laentüvi, millega on arvatavasti samatüveline hilisem skandinaavia laen sm *panta* 'side (kinnitus-, sidumisvahend), võru, rõngas; pannaal', ee *pand* 'millegi toestamiseks, kinnitamiseks, ühendamiseks kasutatav tugev vits jt'.

19. sajandi keskpaigas hakkasid Peipsi-äärsed vene ja eesti elukutselised kalurid käima kaugpüügil Soome lahel ja Laadogal, samuti teistel Loode-Vene järvedel (vt detailsemalt Toots 1985: 213). Samuti tegid nad püügiretki mööda Emajõe Võrtsjärvele ja teistelegi Eesti siseveekogudele (Luts 1969: 357–358). Neil rändpüügiretkedel avanes võimalus vastastikku kohalike kaluritega tutvustada oma püügivõtteid ja -riistu. Kirjeldatud tõsiasi aitab mõista sumbanimetuse *pandor* ~ *pandur* võimalikku soome päritolu ja selle levimist Peipsilt Võrtsjärve äärde. Vastassuunas liikunud laenud on tõenäoliselt vdj *riisi* '(võrgu)tiib' ja sm mrd (Karjala maakitsus) *riisi*: *riiden* 'väike rannapüüginoot', *riidenveto* 'noodapüük' (Vaba 2025: 220, 221).

Omaagestest eesti sõdurikeelest registreeritud *pandor* 'kõht' (Hermlin 1928: 95) pigem ei kuulu siin vaadeldavasse sõnaperesse.¹

plehku adv 'jooksu, pakku, putku': *plehku panema*,
plehku pistma 'põgenema'

Selle adverbi kohta on teateid kogu keealalt: *plehkat* Jäm JIn, *leekat* Trv 'plehku, vehkat', *plehkuss* 'paos, jooksus' Kuu, *plehus* Kuu IisR Tõs JIn Iis Plt, *lehus* Jõh, *plehos* IisR 'paos, jooksus', *plehoh* Plv, *pleon* Kod 'paos, jooksus'. Samatüveline murdekeelne verb on 'plehkima Hlj Lüg Kad VJg 'midagi teha vehkima': *panin* 'plehkima (jooksma) VJg, 'lehkima R, 'lehkämä Hel 'jooksma, liduma; midagi hoogsalt tegema; lehvima; vehkima' EMS. Oletan, et -t variandis *plehkat* on määrsõnaliite -ti lõpukaoline variant. Verbaalse taustaga on ka *vehkat* ühendis *vehkat tegema* (← *vehkima*, vt **vehkat**) ja murdeline (Kod) *jehkad* väljendverbis

¹ Retsensendi arvates võiks sõdurikeelne *pandor* 'kõht' olla siiski uuritava sõna metafoorne kasutus, n-ö 'söögi hoiukoht, mahuti', vrd nt *paun* 'määrss, seljakott; kõht' (EMS).

jehkad panema 'jooksu pistma' (< vn *examb* 'sõitma, minema'). Adverb on noteeritud Wiedemanni sõnaraamatus (1973 [1893]: 838): *plehk* : *plehu*: *plehku panema* 'davon laufen'. Ilmne eestipärasus näikse olevat vdj *plehkuu* 'plehku, jooksu' VOT.

Etümoloogiakäsitlustes peetakse adverbi *plehku* eesti deskriptiiv-sõnaks (EEW 7: 2097; Raun 1982: 124; EES), kuid Julius Mägiste (EEW 7: 2097) on lisanud täpsustavalt, et sõna päritolu ei ole päris selge („nicht ganz klar“) ja kahtlemisi oletanud, et võib-olla on *plehku* identne sõnaga *lehk* 'ebameeldiv lõhn, hais', mis mõistagi ei päde.

Eesti ühis- ja murdekeeles on tähelepandaval määral juhte, kus nii oma- kui laentüvedes esineb konsonantühendi *ht* kõrval sekundaarne *hk*; erivanuseliste saksa laenude hulgas nt *pahtel* ~ *pahkel* 'pahtlilabidas' < sks *Spachtel*, *siht* ~ *sih k* 'eesmärk' < asks *sichte*, *sahtel* ~ *sahkel* 'laegas' < sks *Schachtel*, *tuht-* ~ *tuhk-* 'karistus-' < asks *tucht-*, sks *Zucht*, *vahtima* ~ *vah kme* 'valvama' < kasks *wachten*, *vehtima* ~ *vehkima* 'kiiresti tegutsema' < asks *vechten*, sks *fechten*, *vuhtima* ~ *vuhkima* 'midagi hoogsalt tegema' < sks *fuchteln* (näited allikast: EEW; Viikberg 2025). Toodud näitestik lubab oletada, et *plehku* ja *plehkima ht*-line tüvevariant on 'plehtima Jõe, plehtimä Kuu Lüg, 'lehtima Lüg Kad' midagi intensiivselt tegema'.

Punumist, palmitsemist ja (kanga)kudumist märkivad eesti ühis- või murdekeelsed verbid *punuma*, *pledima*, *kerima* on saanud kiiret jooksmist või mingit muud hoogsat tegevust väljendava lisatähenduse: (*p*)*ledima* 'midagi hoogsalt tegema, (kiiresti) jooksuma, liduma, vudima', *punuma* 'kiiresti jooksuma, liduma, plagama', *kerima* 'kärmesti käima, minema, jooksuma' (näited allikast: EKSS 2009; EMS). Oletan, et samal viisil on etümoloogiliselt seotud 'plehtima jt' midagi intensiivselt tegema' ning saksalaenuline 'plehtima Jõe VNg Khk Emm Mar Kir Han JMd Pee VJg 'palmitsema, punuma' (< kasks < *vlechten*, sks *flechten* 'palmima, põimima; punuma' Viikberg 2025).

sibi : *sibi* 'käimlakoristaja, mustusevedaja (endisajal); vkrjk nahanülgur, timukas'

EKSS ilmestab sõna nii: *Linna sibi. Sibiks hakkama. Must kui sibi. *.. autuid ameteid oli ju ilmatu hulk – saunamees või sibi või hauakaevaja või timukasulane..* J. Kross.

sibi kohta leidub teateid kogu eesti keelealalt (VMS): *on tehnt ennast mustast nintaku .. eläjäs, jusku sipi kõnnib õlmat sittas* Lüg, *kisendab täijäst kõrist nagu sibide kääs* Jõh, *Tiņņu Aadu läks linna sibiks* Kaa, *ega sii küläs sibilid eij_ole, kõigil pole peldikusi koa* Mar, *linnas on sibilid, moal ei_jole* VJg, *sibi käüb alevin peldikid rookmen* Hls, *vanast mõisahe iks käve sibi, talomehe 'kraamva' esi* Kan; *tsibi : tsibi* San Krl Vas: *ísibi kasi kemmelgid* Krl; Tartu (Ote) ja Võru (Urv Rõu Plv Se) murdes on *sibi (sibi)* tähendus 'väljaheide, roe, ka superfosfaat' (EMSUKA MS). Eesti keele mõisteline sõnaraamat selgitab *sibi* tähendust nii: 'väljakäigu-kohtade, peldikute aukude tühjendaja ja raibete nülgi ja ning koristaja' (EKMS 3: 808 Sibi).

sibi on registreeritud varasemas kirjasõnas hiljemalt 19. sajandi teisest kümnendist: *sibbi*, Schinder ['nahanülgija'], Reval. Harr. (Knüpfner 1817: 105); *ehk on igga üks sibbi õppetus ka Jummala sanna?* (Luce 1812: X); *sibi : sibi* 'sibi, käimlate puhastaja / Profoss, Abtrittreiniger', *sibi-tõrs* 'vaat väljaheidete vedamiseks / Fass zum Wegführen der Excremente' (Wiedemann 1869: 1145), *sibi : sibi* 'sibi, käimlate puhastaja, timukas / Profoss, Abtrittreiniger, Henker' (Wiedemann 1973 [1893]: 1037).

Eesti keelest on *sibi* on laenatud baltisaksa, eestirootsi ja läti keelde: bsks *Sibi, Sibbi* 'sibi' (Kiparsky 1936: 68), erts *sibe* 'sõnnik, väljaheide' (Lagman 1971: 100), lt mrd *sibis* 'sibi' (Vaba 2002: 31)

sibil ei ole rahuldavat päritoluseletust. Julius Mägiste on avaldanud arvamust, et *sibi* lähtub võib-olla onomatopoeetilisest verbist *sibima* 'sibitööd tegema', mis on samatüveline kui *sibama* 'kiiresti edasi-tagasi või siia-sinna liigutama' (EEW 9: 2769). Mägiste on õigupoolest esitanud Wiedemanni sõnaraamatu (1869: 1145) tõlgenduse: *sibima* '1. sib-lima / scharren; 2. sibitööd tegema / Profossarbeit verrichten (vgl. *sibi*); 3. = *sibama*'. Mägiste seisukohta refereerib EES. Alo Rauna (1982: 155) järgi on *sibi* eesti deskriptiivsõna. Sõnaveeb *sibi* päritolu ei käsitle.

Oletan, et *sibi* pärineb vene laenualusest, mis on seotud verbiperega *шубать-шубить* 'loopima, pilduma, peksma, kolkima' (*зашиубить* 'maha lööma', *отшиубить* 'vigaseks lööma', *прошиубить* 'sisse, katki, lõhki lööma', *расшиубить* 'puruks lööma', *ушиубить* 'vigastama'), kust on tuletatud deverbaalid *шубеник* 'poodu, poonu, võllanägu, võllaroog; võrukael, närukael, lurjus, kaabakas, nurjatu', *шубеница*, mrd *шубеница* 'võllas, võllapuu, häbipost, kaak (← *piinamispaik, piinapink)', *шубай* 'virgats, kohtukäskjalg; ülesostja, vaheltkaupleja, hangeldaja, parisnik',

шубáйла 'mürgeldaja, määratseja', vvn *шубало* 'nuut, piits' (Dahl 4: 632; Vasmer 4: 435–436; Preobraženskij 2: 98 sub *шубóуть*; Materialy).

Vanemast eesti keelest on *sibi* tähendusena registreeritud 'timukas, nahanülgur'. Seda tähendust, toetudes kättesaadavatele vene leksikograafilistele allikatele, laenualusena proponeeritud sõnapere vahetult ei tunne, ehkki kõnekäänulised ütlused *karjub nagu sibide käes, kisendab kui sibide käes, kisendab täiäst kõrist nagu sibide kääs* (Kõnekäänud) võiksid laenualuse sellisele tähendusele viidata. Noarootsist registreeritud *sibi* 'posti külge kinnitatud kelk, jääkarussell' intrigeerib aga küsima, ehk on siin tallel reministsents mõnest omaaegsest piinariistast. Siin on kohane juhtida tähelepanu balti keelte timukanimetusele (lt *bende*, ld *bendē*), mis on samatüveline verbiga *bendēt* 'peksma, kolkima, lööma, taguma ⇒ hukkama, piinama' (LEV 1: 120–121).

Timukas oli kurjategija piinamise ja avaliku hukkamise tädeviija. Timukal oli keskaegses linnas muidki ülesandeid, nt loomakorjuste koristamine, loomade nülginine, tänavate vms puhastamine. Timukaamet oli põlastusväärne, timukat kardeti. Vana-Liivimaa timukatest on kirjalikke teateid 17. sajandist: kriminaalkohtute juures olid koosseisulised, s.o tasulised kohtutimukad. Üldiselt värvati timukad ja nende abilised (timukasulased) teenistusse surmanuhtlusega karistatud isikute hulgast. Neile kingiti elu, kui nad astusid timukaametisse. (Leesment 1967: 341–343) Eesti timukanimetuste semantika kajastab selle ametiga seotut omaaegses keskkonnas kõnekalt, nagu *kuika* 'nülgur, sibi' (sõna päritolu ebaselge)², *piirits* 'petis, kratt' (< vn *бурѣч*, *бурѣч* 'kohtukäskjalg, timukas'), *proh-vus* 'sibi, kasimatu olend (sõimusõna); timukas' (< vn *прохвóст* 'lurjus jt'), *rak(k)el* 'nülgur; sibi; ülemeelik, ulakas (inimene); kelm' (< kask *racker* id.), *sinder* 'sibi; sunnik (sõimusõna)' (< sks *Schinder* 'timukas, nülgur; kurat'), *timukas* jt 'mõrvar; tugev, jõuline' (vrd vn *тѣмник* 'suure maleva väepealik'). (Näited ja etümoloogiad allikaist: EKMS 1: Karistus; 2: Kohus; 3: Sibi, Surmama, Sõimu- ja vandesõnad; EEW 4: 1068; 7: 2033–2034; 8: 2401; 9: 2803; 10: 3175; Viikberg 2025).

² Retsensent küsib, kas *kuika* ei võiks seostuda vene murdesõnaga *кутъка* 'joodik; liiderdaja; varas' (SRNG 16: 178), kuid lisab samas etümologiseerimist pärssiva tõiga: paraku on see vene murdesõna registreeritud 19. sajandi keskel vaid ühest kohast ega evi semantika poolest konkreetsemat tõestusainest.

tait : *taida* 'lauk (*Fulica atra*)'

Kodukandis Martnas tuntud veelinnunimetuse *tait* on erialakirjandusse introductseerinud ornitoloog Eerik Kumari (1912–1984), esitades selle *Fulica atra* rahvakeelse rööpnimena (Kumari 1954: 151–152). *tait* on eesti linnunimedele päritolu põhjaneva uurija Mart Mägra (Mäger 1967: 61) teatel mujal Eestis tundmatu, murdekogud ei registreeri seda üldse. Teaduskirjanduses on üliharuldane murdesõna *tait* võetud kasutusele liigi *Gallinula chloropus* nimetusena, mida varem tähistas *tiigikana*. Nii *tait* e (ametlikult) lauk e vana nimega must vesikana kui ka *tiigikana* e (ametlikult) *tait* on veelinnud, kes eelistavad elupaigana roostikurikkaid merelahti, siseveekogusid ja märgalaid.

Mart Mägra järgi pole *taida* päritolu selge. Zooloog Johannes Lepiksaar (1957: 250) on aga seda kõrvutanud rootsi krüüslinimetusega *tejst* (*Cepphus grylle*), lisades selgituseks: „Arusaadavad on laenuid rootslastelt liikide osas, kes nendepoolses Läänemeres on sagedamad kui meil.“ Mäger Lepiksaare seisukohta ei nimeta, ehkki viimase Tulimullas ilmunud kirjutist on Mägra töös kasutatud kirjanduse loendis nimetatud. Häälikuliselt on see kõrvutus raskesti usutav. Rootsi krüüslinimetust *tejst* (murdeti ka *teste, tist*), millel on vasteid kõigis skandinaavia keeltes (nt nor *teiste*, visl *peisti*, isl *peista, teista*), peetakse onomatopöaks, mis annab edasi krüüslile iseloomulikku lennuaegset teravat peenikest häälightsust (Hellqvist 1970 2: 1172). Ehkki *tait*, s.o lauk on Eestis üldlevinud haude- ja üsna oluline jahilind, ei ole eestirootsi murretest seda linnunimetust registreeritud (vt Freudenthal, Vendell 1886). Eesti keelekeskkonnas ei seostu *tait* loodus-häältreaga, samuti on seda raske pidada n-ö tuhmunud onomatopöaks. Eestirootsi keelest (Noarootsi) on teada verb *tait* 'tuututama, pasundama' ja sellega seotud nimisõna *tait*, pl *taitar* 'pasun, sarv, lepakoorest karjapasun' (Freudenthal, Vendell 1886: 228), mis häälikuliselt sobiks hästi linnunimetuse *tait* : *taida* laenualuseks. Vahest see kõrvutus polegi nii meelevaldne, kui silmas pidada *taida* paarimismänguga kaasnevaid üpris omapäraseid kaugele kostvaid kiuksuvaid ja kriiksuvaids vms häälightsusi (vt Kalamees-Pani, Runnel 2013: 23), mis võisid vahest meenutada karjapasuna tõrtsatusi. Eerik Kumari (1953: 67) on *taida* sagedasemaid häälightsusi mõtestanud nii: „pasundav hele „kjöv, kjöv“, lühike „tjuk“ ja naksutav „blök““.

Analoogilise häälikuehitusega onomatopeetilist algupära veelinnunimetus on registreeritud soome pärapõhjamurdeist (*pohjalaismurteet*):

tiuttu ~ tiutti ~ tiutta 'heletilder (*Tringa nebularia*), tumetilder (*Tringa erythropus*)' (SKES 5: 1318), mida KÈSK 279 on kõrvutatud permi linnunimetustega ko *мѣтя, човча, чолча* 'heletilder', *Ísovíša* 'punajalg-tilder (*Tringa totanus*)', udm *Ísul'íšo* 'risla (*Calidris*)'.

trett : *treti* kõnek 'osa, hulk, jagu, kiht; käik, ots, kord; pahandus'

Sõna päritoluküsimus on komplitseeritud. Oletan, et see esindab kolme eri laenuallikast lähtunud homonüümi: *trett¹*, *trett²* ja *trett³*.

trett¹ 'osa, hulk, jagu, kiht' esineb Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 1322): *treít* : *treti* (d) 'osa, jagu, kiht, portsjon, hulk / Abtheilung, Schicht, Portion': *treti viisi* 'osade kaupa, ajati, eri aegadel / portionweise, terminweise', *see om veel vana treíti* 'see on varasemast ajast / das ist noch von früher her', *see om esi'-treít* 'see on iseasi / das ist eine Sache für sich', *tretine* : *tretitse* (d) 'ridadest, kihtidest koosnev / geschichtet': *t[retine] kabl* 'nööridest kokku keerutatud köis / aus Schnüren zusammengedrehtes Seil'. Hilisema murdekogumise käigus on *trett* tähenduses 'osa, hulk, jagu' registreeritud vaid üksikuid teateid: *üks liha, eina, kauba treít saadeti juba ära* Tln, *siit läks pidule kohe ia treít inimesi; viisin selle treti piima ära* Kad (EMSUKA MS).

Julius Mägiste on vaatlusaluse sõna EEW-sse (10: 3268) küll kaasanud, kuid ei ole seda etümoloogiliselt analüüsinud. Rogier Blokland (2009: 287) on kahtlemisi oletanud, et *trett* kõigis ülaltoodud tähendustes on pärit vene laenualusest *треть* 'kolmandik'. Seda seisukohta refereerib ka EES. Bloklandi pakutud vene etümoloogia sõnale *trett* tähenduses 'osa, hulk, jagu, kiht' on mõeldav, kui oletada laenamisega kaasnenud tähendussisu ähmastumist: 'kolmandik osa millestki' ⇒ 'mingi muu, mistahes suurusega osa millestki'. Etümoloogiatiões on hästi tuntud tõsiasia, et laenamisel võib laenualuse nimetamismotiiv ähmastuda või koguni kaduma minna, mis on tähendusnihete, sõnade tähendussisu ümbermõtestamise eeldusi. See vene laen on registreeritud karjala keelest: krjP (viljat puitiin) *kahteh drettih* '(vili peksti) kahes jaos (sügisel ja kevadel) / kahdessa erässä (syksyllä ja keväällä)' Suistamo, krjA *kolmeh treítih tuli maksoa podušnoi* 'kolmes jaos tuli maksta pearahamaks (hingemaks)' Säämäjärvi, *trettulukuh: ken ku maksoa treítiluguh podušnoidu* 'kes, näe, maksab pearahamaksu kolmes jaos' Säämäjärvi KKS. Karjala näide (*kahteh drettih*) kinnitab, et laenualus märgib läänemeresoome keeltes kolmandiku kõrval üldistavalt muudki

suurust. Eesti sõnavaras võib sellelaadse tähendussisu arengunäitena tuua tõlkelaenulise adjektiiviga *kolmandajärguline*, mis kolmandasse järku kuulamise kõrval tähistab üleüldse mingisse umbmäärasesse suurusjärku kuuluvat, s.o midagi vähetähtsat või kehvapoolset.

treth² 'käik, s.o teatud kohas käimine mingi asja toimetamiseks vms, ots, kord' on EKSS 2009 järgi kõnekeelne sõna, mida selgitatakse järgmiste näitelauseetega: *Tegin pisikese treti metsa, ümber maja. Tuleks üks trett turule teha. Käis mitu tretti maal sugulaste juures. Esimese tretiga ei õnnestunud kõiki asju ära tuua. Peaks luhast treti heinu tooma. *Vedasime „Miraldaga“ ühe treti teise järel Kundast kartuleid Rootsi. A. Kaskneem.*

Murdekeeles on (t)rett 'käik, ots, kord' kohta teated rannikumurdest (Kuu Lüg), Lääne-Eesti saartelt, Läänemaalt, keskmurde põhja- ja võru murde idaosast: *ühe tretti tien viel 'Narva 'neije 'lauditega Lüg, mul juba teine rett täna poodi minna Kaa, sügise sai kolm tretti mustigul käidut Käi, mitu retti tuleb veel palka toomas kõia Han, esimise tretiga Kad, seo treth lää ma ütsinda 'küllä, ei võta kedägi üteh Vas, üts treth veel 'kävvä?, 'rohkömp es käü' kui üte treti Röp; murdekeelest on registreeritud ka samatüveline verb (t)rettima 'voorima, vedama, tirima' Kaa Pöi Kul Jür: *mis sa täna nõnda poe vahet retid?* Kaa EMSUKA MS.*

treth-sõna tähendust 'käik, kord' on Blokland seletanud võimaliku laenamisega vene tarindist *no третям* 'kolmandiku kaupa, kolmes osas' (⇒ 'käik, ots, kord'). Selline oletus eeldab, et vene laenule *treth* 'osa, hulk, jagu, kiht' on nimisõna *kord* mõjuväljas lisandunud tähendus 'käik, ots, kord'.

Selle üsna ebakindla etümoloogia kõrval on perspektiivikas kaaluda laenamist saksa allikast, vrd kaks *treth* 'samm, kõnnak, tee(kond) / Tritt, Weg' (Schiller-Lübben 4: 608 sub *trede*), sks *treten*, küsk *treth(t)en* 'astuma, sammuma; tammuma; tallama, sõtkuma' (Kluge 1989: 739 sub *treten*). Laen eeldab lühikese tüvevokaaliga laenualust.

treth³ 'pahandus' kohta on üksikteateid Harjumaalt (Nis), Järvamaalt (JMd) ja Virumaalt (Kad): *treth: sain 'luomade pärast kohe nisukese treti et õige 'aitas; on nüid ommetegi sie treth jälle 'müeda* Kad EMSUKA MS. EKMS (1: 204 Asi) esitab *treth* : *treti* 'pahandus, õiendus, halb asi' ilma murdelevikuta.

Blokland on oletanud, et *treth* 'pahandus' lähtub vene adjektiivist *mpeméückuü* 'vahekohtu-', *mpeméückuü cyd* 'vahekohus'. Selle vene laenualusega on võib-olla seotud Jõelähtmest registreeritud verb *trethima*

'nõudma kohtus': *ahugat* ['advokaat'] *tretind vabaks* (EMSUKA MS), samuti krjA *treŕuija* ~ *dreŕuija* 'etteheiteid teha, solvata, taga rääkida' (KKS).

Pigem on *trett* 'pahandus' laen vene murdesõnast *срѣма* 'vastutuul; vasturääkivus, vastukäivus, vastuolu; vastuseis, vastuhakk', vrd mrd *встрѣмилось* 'juhtus vanakurja saadetud paha, nt kariloomadele, kui need lasti karjamaale õnnistusest', *встрѣмуше* 'halvatus'; vene laenualus on etümoloogiliselt samane sõnaga *срѣма* 'kokkusaamine, kohtumine, vastuvõtmine; vastutuul' (SRNG 41: 331, 5: 216). Proponeeritud vene etümoloogia on nii häälikuliselt kui semantiliselt laimatut: vene laenude hulgas on märkimisväärselt juhte, mis kinnitavad, et tüvevokaal *-i* ootuspärase *-a* asemel on võimalik, nt *pliit* : *pliidi* < vn *пліма*, *rogusk(i)* < vn *рогѡжа* (vt lisanäiteid: Must 2000: 534–535).

tõnk : *tõngi* ~ *tõnga*, *tõnk* : *tõngi* 'endisaegne töökoda telliste põletamiseks'

Sõna kohta on teateid läänepoolsest Eestist (Hiiumaalt – Emm, Lääne- ja Pärnumaalt – Mar Mär Vig Kse Han Var Tõs Aud Hää) ja mitmest Harjumaa kihelkonnast (Nis Juu Kos Jür): *tõnk* : *tõngi* : *vanast sõtgudati* [s.o segati savi liiva ja veega] *soue-tõnkis keik sou mis telliskivideks tehti käsil valmis, käsil soue sõtgudamene on üks ermus raske asi* Emm, *savitõnk* Mar, *kibi tõnk, sauwe tõnk* Mär, *tõnk* : *tõngi* 'telliskiviahi': *si Vigalas oli koa tõngi ahi, tehti teliskiba valmis* Vig, *tõnk* ~ *tõnkoone*: *tõnk`oones tõngitse `sauwe*, *Mõtsus oo tõnkoone, seal tehatse teliskiba, `sauwe seal tõngitse* Kse, *sou tõnk* : *tõnga* Han, *tõnk, telliskivi tõnk* 'telliskivi põletamise ahi': *nellakandiline küturuum all, 2–3 `korda `risti `laotse `sisse, et tuli neist läbi jouseb, 8–9 `jalga `kõrge, 8 `jalga lai, kaks suud ikka* Var, *Kõpu `tõnkas olid saviaugud, telliski tõnk* : *tõngi* Tõs, *kivi tõnk* : *tõngi, tõngi ahe, telleskivi tõnk, tõnk* : *tõngi* 'kivilööv' Aud, *mede Ademeste rannas `õlli ääd savi ja igas vallas `õlli mitu `tõnka, `Einastes `õlli ka enne telleskivi tõnk* Hää, *tõnk `meister* 'telliskivimeister' Tõs Aud, *tõnk* : *tõngi* 'osa telliskivi valmistamise tehastest, ruum, seadeldis, kus savi sõtkuti': *tõnk oli sauwe `sõtkumese koht, obustega tallati nagu pahmast kohe, nüüd on masinad, `enne käisid obused sauwe sees, ega `tõnkis ei põletatud kiba, `tõnkis segati `sauwe, `pañdi vormi `sisse* Nis, *tõnk* : *tõngi*: *sauwe tõnk on, kus `sauwe kaevatakse* Juu, *kivi tõngist* [sai] *kiva* Kos, *tõnkis*

oli segumasin Jür (EMSUKA MS). *tõhk* esineb Wiedemannil (1869: 797, 1311): *tõhk-hoone* (P) 'telliselööv / Ziegelhütte'. Mitmed murdeteadet võimaldavad veenvalt osutada, et sõna tähendusmahus on paikkondlikke erinevusi: *tõnk* võib tähistada kogu tellisetehast või kitsamalt telliste põletamise ahju tehases (Var Vig), paikkonniti aga üksnes tellisetehase seda osa, kus savi sõtkuti (Emm Kse Nis Jür) või lihtsalt saviauku, kust tooraine savi telliste tegemiseks toodi (Tõs Juu).

Tellisekodasid e telliselööve oli omal ajal peaaegu igas mõisas, kus leidis sobivat toorainet, s.o savi ja liiva, aga ka küttepuid või -turvast. Savi-augud asusid enamasti tellisetöökodade lähikonnas. Näiteks Pärnumaal paiknesid need Pärnu ja Reiu jõe ääres, kus leidub sobilikku viirsavi ja liiva ning veeteed pidi oli seda hõlpsam töökohale toimetada (Männikov 1974; Kusmin, Kusmin 2013: 51). Omaaegsetele tellisekodadele e savitõnkidele viitavad kohanimed, nagu *Tõngi lepik* (Tori mõisa maal Tõngi oja kaldal): *sial o ea`ääres`õlli enne Tori mõesa tõng Tor, Tõngi talu* (Kõltsi külas): *talu maal asus telliskivivabrik Tür, Tõngi talu* (Seli külas): *põletati seal lubjakiva,`lupja`tehti, paekivisi`paändi põlema, seal oli`niuke lubja ahi, lubja ahi on tõngi ahi ja kutsuti tõngiks seda talu ja`jäigi siis tõngiks see, käsitsi tegid telliskive; talu ammu on Rehemiku, aga rahvas kutsub ikka Tõngi Juu* (Kohanimekartoteek).

tõnk ~ *tõnk* etümoloogiat ei ole varem käsitletud. Oletan, et kõne all on verbaalnoomen deskriptiiv-onomatopoeetilisest verbist *tõnkima* resp. *tõnkima* 'midagi vaevaliselt, oskamatult tegema, vaevaliselt kaevama vms' (Wiedemann 1869: 1311; EKMS 2: 773 Lükkama; EMSUKA MS; EEW 11: 3471 sub *tõnkama*). Tellisetööstuse algusaegadel oli savi kaevandamine ja selle segamine (sõtkumine, tõnkimine) liiva ja veega ühtlaseks seguks raske ja aeganõudev käsitsitöö, mis kajastub ilmekalt murdeteadetes, motiveerides tellisetehase rahvapärast nimetust *tõnk* ~ *tõnk*.

tüse : *tüседа* 'laiusmõõdmetelt suur, paks, priske, jäme; miski kogult suur, mahukas, kopsakas; kaalukas, mõjukas, tuumakas, sisukas'

Sõna on tuntud kogu maal, lõunaesti murdekeeles (Hel San Krl Rõu Plv Vas Rõp Se Lei Lut) kujul *tüsse* : *tüsse* 'ka: rase, raskejalgne' ja (M) *tütsak, tüd se* : *tüd se* 'paks, jäme, priske', *tüdsève* : *tüdsève* 'tüse, toekas' EMSUKA MS. Mulgimurdeliste häälikukujude *ds* viitab deskriptiivis-tumistendentsile murdeomasest võttes, vrd Trv *kadsašk* 'kasatšokk',

Hls *kiidsu* 'kiisu', *mudsutem* 'musutama' Krk Hel *rudsume* 'suruma, litsuma' (vrd *rusuma* 'suruma; rõhuma').

tüse on **etA*-adjektiiv, mis eesti keeles esindab üsna arvukate tuletisega sõnaperet. Tuletusalusest *tüse* lähtuvad:

- ⇒ *tüsekas* 'tüsedapoolne, tüsedavõitu' ⇒ *tüsenema* 'tüsedamaks muutuma' jt EKSS 2009;
- ⇒ mrd (Hel) *tüssev* 'tubli, hea (asi, inimene)', (M) *tüðseve* 'tüse, toekas' EMSUKA MS
- ⇒ mrd (Jäm Pil) *tüsjas* 'tüsekas' (Khk Mär Hää Saa Juu Rõu Vas Se) *tüssak(as)* 'jäme' (< **tüs-(ä)kkäs* EEW 11: 3504), (Krk) *tütsak* 'paks' EMSUKA MS;
- ⇒ *tüsi* 'keeruline, räbal, raske' EKSS 2009, kus *-i* on kas deminutiivi- (EEW 11: 3504) või adjektiiviliide, vrd sm mrd *himmi* = *himmeä* 'hämär', *suppi* = *suppea* 'kitsas' (Hakulinen 1968: 104) ⇒ *tüsilik* 'keerukas, komplitseeritud', *tüsisutama* 'keeruka(ma)ks muutma, komplitseerima', *tüsisutama* 'keeruka(ma)ks muutuma, komplitseerima' EKSS 2009.

tüse kõrval on eesti keeles esindatud **ketA*-liiteline rööpvorm (**etA*- ja **ketA*-adjektiivide rööpsusest vt Hallap 1983: 429 jj):

- *tüske* 'tugeva kehaehitusega': *tüske* 'tüsedä kehaga, lühikest jämedat kasvu' Emm, *on see üks tüske mees* Rei;
- *tütske* 'tüse lühike inimene' Hel;
- *tüüske* 'tugev, tüse, paks': *tüüske, tüüsse* Emm, *tüüska, tüüske* Käi, *tüüske* Rei, *tüüske* 'tüse, jõuline' Phl, 'kuivava pesu, kuivava heina kohta, mis ei kõlba veel saadu panna, [s.o niiskusest raske]' Vig;
- *türske* (? < *turske* + *tüske*) 'tugev' Kuu Rei EMSUKA MS.

Vanemas leksikograafias on *tüse-tüske* kohta järgmisi teateid: *Tüssi* 'tõsine, raske / wichtig, schwer' Vestring u 1710–1730: 259; *tüssi* 'tõsine, raske / wichtig, schwer' r. Hupel 1780: 290; *tüse* : *tüsedä, tüsi* : *tüsi* 'raske, jäme, tõsine / schwer, derb, gewichtig', *tüsakas* : *tüsaka* 'tugev, jässakas, lühike, korpulentne / derb, gedrungen, untergesetzt, corpulent', *tüsilik* : *tüsiliku* 'raske, kaaluv / schwierig, wichtig', *tüüske* : *tüüske* (D) = *tüsakas*; *tüüsse* : *tüüsse* (d) 'raske käes hoida, kaalukas / schwer in die Hand fallend, gewichtig' Wiedemann 1973 [1893]: 1239–1240.

Eesti esinemusega samatüveline on sm *tysevä* 'tugev, toekas, kindel, kõva / stödd, stadig, fast, stark, pälitlig': *wiljawat ja tysewät juuret*

'viljakad ja tugevad juured' (Lönnrot 1880: 771), mrd (Edela-Soome) *tysevä* 'jässakas; tugev; vastupidav' (SKES 5: 1461; EEW 11: 3503–3504; Raun 1982: 190). Soome murdekeel tunneb *k*-list rööptüve: *tytsky* 'raske, kohmakas; tugev, tubli / tung, svår, ovig; dugtig': *siell' on tyttäriä tyskyltänsä* 'rohkesti / ymnigt': 'seal on tütarlapsi rohkesti' (Lönnrot 1880: 771), *tyskä* 'paks, trulla', *tyskä|tissinen* 'suurte rindadega' (esineb Kalle Päätalo romaanides, mille sõnakasutuses on ohtralt soome idamurrete hulka kuuluva Kainuu murde sõnu ja väljendeid, vt Päätalo 1969: 419).

Adjektiiv *tüse* päritolu uurimislugu on omapärane. Sada aastat tagasi pakkus Andrus Saareste (1925: 446) mulgimurdelisele sõnale *tüdseve* 'tüse' möödamannes vene etümoloogiat, kui esitas vastuväiteid Julius Margi (Mark 1925) märkustele Saareste väitekirja „Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes“ kohta. Saareste nimetas seda lõunaeesti adjektiiv näidete hulgas, kus *ds* on tema arvates sekundaarne, lisades sulgudes võrdluseks vene adjektiiv *дѣжый* 'tüse, toekas'. Hilisemates publikatsioonides (Saareste 1952: 58; Raun, Saareste 1965: 49) on kõnealuse sõna, asendades selle vaikimisi küll põhjaseesti häälikukujuga *tüse*, esitanud vene laensõnade loendis. Viimasena nimetatud publikatsioonis on sõna vene päritolu siiski küsimärgistatud, mis kajastab täiesti ilmselt Alo Raua eitavat seisukohta vene etümoloogia suhtes (vt Raun 1982: 190). Kindla vene laenuna esitatakse *tüse* aga EES-is ja Sõnaveebis.

Rogier Blokland (2009: 297–298) on vene etümoloogia (< vn *дѣжый* 'kogukas, tüse, mürakas', *дѣжый* 'kogukas, tüse, mürakas; tugev, kõva (inimene, tuul)') esitanud lisatingimusega: kui ee *tüse* ja sm *tysevä* ei ole samatüvelised, pole põhjust eesti sõna vene etümoloogiat mitte aktsepteerida. Väärib märkimist, et Mari Must (2000) ei ole adjektiiv *tüse* vene laensõnade monograafilisse käsitusse kaasanud.

Kokkuvõtvalt: *tüse* on läänemeresoome (eesti-soome) adjektiivitüvi, millele sada aastat tagasi esitatud vene laenuoletus rajanes piiratud keeleainesel.

tüss : *tüssi* ~ *tüssa* 'paks, jäme kodukootud (vanutatud täisvillane) riie'

See kodukootud riide nimetus on tuntud Lüganusel, Saaremaal (Jäm Ans Khk Mus Kaa Krj Pha VII Jaa Pöi), Muhus ja Hiiumaal (Emm Käi): *tüss riije, villased lõimed, kude kaa villane .. isastele `tehti püksid, emastele jökid, allid vammused Jäm, uhu uhu tüssikene, uhu ukse `paksuseks, uhu*

ukse lääve `lajjuseks (kanga uhtumissõnad) Khk, tüss oli kedradud ja kujunud nõnda kuidas vill `lamba seljast tuli, `üitti va lamma `karva tüss, missest `muistised peelisrided said `tehtud Mus, `lamba villast `tehti `tüssi, siis küla naised tulid `kokku, siis uhuti ää Kaa, tüss on `puhta villane, miss kaks `lõnga pii vahel on, neli niit pääl, see üitakse tüssiks siis Krj, see "oo nij paks rije nagu suur tüss Muh, `tehti tüssi kanjast – oli järest lõhnast Käi (EMSUKA MS). Mõned teated sõna kohta on ka Mulgist: tühjast ei saa tüssu ega kahest nahast kasukat Trv (EKMS 3: 595 Riie), kangas vanutedi kodun, lauleti: kellel tüssü tettänesse, Matsil tüssü tettänesse, tüssü ja tüssü; käteg õõruti tüssü senis ku villane rõõvas akas kokku mineme (EMSUKA MS). Saaremaalt (Jäm Khk Kaa VII) on registreeritud omadussõnatuletis tüssine: tüssine kanjjas oo paks, see tehti meeste riideks Khk, tüssine riie oo paks, jaa jäme, tüssist riiet annab kanda ennem kut `otsa soab VII.

Varaseim kirjalik teade sõna kohta pärineb Saaremaalt Lucelt (1818: 138): *tüs* `vatman / Watmal'. Wiedemann on sõna esitanud levikumärgendita: *tüß* : *tüßsi*, *tüss* : *tüssa* `vatman / los gewebtes, grobes Zeug, Bauertuch, Wadmal' (Wiedemann 1869: 1370).

Julius Mägiste on arvanud, et *tüss* on eesti deskriptiivtüvi ((? vrd *tusß*, *tuss* `peer') või reeglipäratu deminutiivne variant („hypokor. Dimin.“) sõnast *tüse*, *tüsi* `paks, priske, jäme' (EEW 11: 3504). Mägiste oletusi on refereerinud EES. Need seletuskatsed kuuluvad rahvaetümoloogia valdkonda.

Oletan, et kõne all on rootsi laen liitsõnalisest laenualusel, vrd rts *tuskaf* (< *tu* `kaks' + *skaft* `niievarb') `labane kude: kangakudumine kahe niiega, kus koelõng katab lõimelõnga ja vastupidi; sel viisil kootud kangas' (SAOB). Rootsi etümoloogiat toetab sõna levikupilt, mis piirneb pms Lääne-Eesti saartega.

vehkat: *vehkat tegema* `(salaja) ära jooksmata, põgenema'

Väljendverb *vehkat tegema* on tuntud kogu keelealal, nt *asi akkas ullust menema, ma tegin `vehkat Jõh, meni on isegid vanjnist vehkat teind Kaa, [naine] tegi meeste raha gofi tühas, `vautas vähkat `linna Kse, juba sie tegi vehkat: kui sedasi `järsku minema paneb enese Jür, pani minema, tegi vehkat, kes `kiirelt ää lähäb VMr, see teind `öösi vehkat Pil, kui villänd sai tüü tegemist, siss tei vehkat Nõo, `tiimi ruttu vehkat, muidu nätäss*

Ote; Juurust on registreeritud sõnaühend *vehkat-vehkat tulema*: *se tuleb vehkat-vehkat* 'tuleb vehkides, suure hooga' EMSUKA MS.

Leksikograafia registreerib adverbi *vehkat* 1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ 3. köites, kus *vehkat* [tegema] on esitatud samas artiklis sõnadega *vehkima*, *vehkleja*, *vehklema*, *vehklemine*, *vehklemismõõk*, *vehklemisõpetaja*, *vehklus* (EÕS 3: 1654), lähtuvalt selle sõnaraamatu põhimõttest, mille kohaselt sõnad, „mis kuuluvad oma tuletuse ja tähenduse poolest lähedalt ühte, on enamasti koondatud rühmadesse“ (EÕS 1: VII).

Andrus Saareste (1927: 166) on esitanud *tegi vehkat* 'põgenes ära' afektiivsete keelendite loendis. Julius Mägiste järgi on *vehkat* arvatavasti samatüveline kui *vehkima*, millele on võib-olla liidetud vene infinitiivilõpp *-at*, vrd nt *exa-mb* 'sõitma' (EEW 12: 3779). Seda seisukohta refereerivad ka EES ja Blokland 2009: 42–43.

vehkat päritoluseoses verbiga *vehkima* 'käsi (vm kehaosa) ägedalt üles-alla või edasi-tagasi liigutama, kiiresti kõndima, hoogsalt edasi liikuma' pole kahtlust; *vehkima* on sekundaarse konsonantühendiga *-hktüve* variant saksa laenust *vehtima* = *vehklema*, *vehtlema* 'vehklema', mrd *vehtmä* 'kiiresti käima' (vt *plehku*). Oletan, et *vehkat*-sõna *-t* ei jäljenda vene verbide infinitiivilõppu, vaid on pigem määrsõnaliite *-ti* lõpukaoline variant, mille näiteid on ka murdekogudesse mõnevõrra talletatud, nagu *kauat* 'kaua' Tõs Khn Aud PJg Vän Trm Plt KJn: *`tervis ei pia kauat `vasta* Han; *pombat* (koodiga löömise hää): *siss tuu tull koodiga pombat, pombat* Har; *plehkat* Jäm JJn, *lehkat* Trv 'plehku, vehkat': *pani plehkat* JJn (vt *plehku*); *ragat* 'raginal, praksti, raksti' Jür Trm Lai: *puu kukkus ragat maha* Jür; *tössät*: *vana inime lähäb tössät tössät* Juu, *vait ~ vaid* 'vakka' (sm *vaiti* 'vait, vaikides' kohta vt Hakulinen 1968: 190), *vupsat* 'vupsti' Kse Hää EMSUKA MS.

Lühendid

Ans – Anseküla; asks – alamsaksa keel; Aud – Audru; bsks – baltisaksa keel; D – Hiiumaa [lühend Hupeli sõnaraamatus]; (d) – Tartu ja Võru murre, ka lõunaestsi kirjakeel [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; ee – eesti keel; Emm – Emmaste; erts – eestirootsi keel; Han – Hanila; Har – Hargla; Harr. – Harjumaa [lühend publikatsioonis Knüpfner 1817]; Hel – Helme; Hlj – Haljala; Hls – Halliste; Hää – Häädemeeste; Iis – Iisaku (idamurre); IisR – Iisaku (rannikumurre); isl – islandi keel; Jaa – Jaani; JJn – Järva-Jaani; JMd – Järva-Madise; Juu – Juuru;

Jõe – Jõelähtme (rannikumurre); Jõh – Jõhvi; Jäm – Jämaja; Jür – Jüri; Kaa – Kaarma; Kad – Kadrina; Kan – Kanepi; kask – keskalamsaksa keel; Khk – Kihelkonna; Khn – Kihnu; Kir – Kirbla; KJn – Kolga-Jaani; ko – komi keel; Kod – Kodavere (idamurre); Kos – Kose; Krj – Karja; krjA – aunusekarjala keel; krjP – päriskarjala (põhja- ja lõunakarjala); Krk – Karksi; Krl – Karula; Kse – Karuse; Kul – Kullamaa; Kuu – Kuusalu (rannikumurre); kõnek – kõnekeelne; Käi – Käina; kask – keskalamsaksa keel; küsk – keskülemsaksa keel; Lai – Laiuse; ld – leedu keel; Lei – Leivu; lt – läti keel; Lut – Lutsi; Lüg – Lüganause; M – Mulgi murre; Mar – Martna; mrd – murdekeel, -sõna; Muh – Muhu; Mus – Mustjala; Mär – Märjamaa; Nis – Nissi; nor – norra keel; Nõo – Nõo; Ote – Otepää; P – Pärnumaa põhjaeestiline osa [lühend Wiedemanni sõnaraamatus]; Pee – Peetri; Pha – Püha; Phl – Pühalepa; Pil – Pilistvere; PJg – Pärnu-Jaagupi; Plt – Põltsamaa; Plv – Põlva; Pöi – Pöide; R – rannikumurre; r. – põhjaeesti murre [lühend Hupeli sõnaraamatus]; Reval. – põhjaeesti murre [lühend publikatsioonis Knüpffer 1817]; Ran – Rannu; Rei – Reigi; rts – rootsi keel; Rõu – Rõuge; Röp – Röpina; Saa – Saarde; San – Sangaste; Se – Setu; sks – saksa keel; sm – soome keel; Tln – Tallinn; Tor – Tori; Trm – Torma; Trv – Tarvastu; Tõs – Tõstamaa; Tür – Türi; udm – udmurdi keel; Urv – Urvaste; Var – Varbla; Vas – Vastseliina; vdj – vadja keel; Vig – Vigala; visl – vanaislandi keel; VJg – Viru-Jaagupi; vkrjk – vana kirjakeel, vanas kirjakeeles; VII – Valjala; VMr – Väike-Maarja; vn – vene keel; VNg – Viru-Nigula; vvn – vanavene keel; Võn – Võnnu, Vän – Vändra.

Kirjandus

- Blokland, Rogier 2009.** The Russian Loanwords in Literary Estonian. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Dahl 1–4** = Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля 1–4. С.-Петербургъ, Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, 1880–1882.
- EES** = Eesti etimoloogiasõnaraamat 2012. Koost. ja toim. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim. Iris Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EEW 1–12** = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS 1–4** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1–4. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu de traductions en français. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS 2009** = Eesti keele seletav sõnaraamat 1–6, 2009. „Eesti kirjakeele seletus-sõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud tr. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- EMSUKA MS** = EMSUKA murdesõnavara koondkartoteek.
- EÕS 1–3** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat 1–3. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. Tartus: Eesti Kirjanduse Selts, 1925–1937.
- Freudenthal, Vendell 1886** = Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna utarbetad af A. O. Freudenthal och H. A. Vendell. Helsingfors: Tidnings- & Tryckeri-Aktiebolagets tryckeri.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsingissä: Otava.
- Hallap, Valmen 1983.** Eesti ja sugulaskeelte adjektiivitüüpe. – Keel ja Kirjandus 8, 422–432.
- Hellqvist, Elof 1970.** Svensk etymologisk ordbok 1–2. Tredje upplagan. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag.
- Hermlin, K[laarel] 1928.** Sõdurite erikeelest Eestis. – Eesti Keel 5–6, 90–102.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Kalamees-Pani, Külli; Veljo Runnel 2013.** Lindude elupaigad. Õppekogumik. Tartu: Tartu Ülikooli loodusmuuseum. <https://natmuseum.ut.ee/sites/default/files/2022-11/Lindude%20elupaigad.pdf>.
- KÈSK** = В. И. Лыткин, Е. С. Гуляев 1970. Краткий этимологический словарь коми языка. Москва: Наука.
- KKS** = Karjalan kielen sanakirja 1968–2005. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>.
- Kiparsky, Valentin 1936.** Fremdes im Baltendeutsch. (= Mémoires de la Société Néo-Philologique de Helsingfors 11.) Helsinki: Société Néo-Philologique.
- Kluge, Friedrich 1989.** Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin, New York: Walter Gruyter.
- KNAB** = Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaas. <https://arhiiv.eki.ee/knab/knab.htm>.
- Knüpfner, Arnold 1817.** Wörter und Redensarten, die in Hupels Wörterbuche nicht stehen. Funfzehnter Beitrag. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. Neuntes Heft. Pernaui, 33–141.
- Kohanimkartoteek** = Eesti Keele Instituudi kohanimkartoteek. <https://arhiiv.eki.ee/kohanimed/>.

- Kumari, Eerik 1953.** Eesti lindude välimääraja. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kumari, Eerik 1954.** Eesti NSV linnud. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Kusmin, Triin; Jürgen Kusmin 2013.** Linakasvatusel ja savitöötlemisel on kindel koht meie pärandkultuuris. – Eesti Loodus 4, 48–51.
- Kuznetsov 1915** = Иннокентий Дмитриевич Кузнецов. Рыбопромышленный словарь Псковского водоема: по материалам, собранным участниками Псковской Промыслово-Научной Экспедиции 1912–1913 года. Департамент Земледелия и Псковское земство. Петроград: Типография В. Ф. Киршбаума.
- Kõnekäänud** = Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. <https://www.folklore.ee/>.
- Lagman, Herbert 1971.** Svensk-estnisk språkkontakt. Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna. (= Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 9.) Stockholm.
- Leesment, L[eo] 1967.** Pilk ajalukku. – Nõukogude Õigus. Juriidiline bulletin. Tallinn: Eesti NSV Justiitsministeerium 6, 341–343.
- Lepiksaar, Johannes 1957.** Rahvalikest linnunimedest. – Tulimuld 5, 250–254.
- LEV 1–2** = Konstantīns Karulis 1992. Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2. Rīga: Avots.
- Loorits, Oskar 1939.** Endis-Eesti elu-olu I. Lugemispalu kaluri ja meremehe elust. Tallinn: Kultuurkoondis.
- Luce, Johann Wilhelm Ludwig von 1812.** Sarema Jutto raamat, teine jaggo mis ma rahwa lustiks ja kassuks on ülles pannud Johann Willem Luddi Ludse, Kolide üllewataja. Erzählungen zur moralischen und öconomischen Bildung der Ehsten, zweyter Theil. Pärnu: J. G. Marquardt.
- Luce, J. W. L. 1818.** Wörter und Redensarten, die in Hupels Wörterbuche nicht stehen. Sechzehnter Beitrag, von Hrn. Kreis-Schul-Inspector Dr. J. W. L. V. Luce. – Beiträge zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. Zehntes Heft. Pernau, 134–139.
- Luts, Arved 1969.** Endisaegne kalapüük meie sisevetel. – Eesti Loodus 6, 357–362.
- Lönnrot, Elias 1880.** Finskt-svenskt lexikon. Sednare delen. N–Ö. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskap.
- Mark, Julius 1952 [rets.].** Albert Saareste. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. – Eesti Kirjandus 4, 154–160.
- Materialy** = Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникамъ. Трудъ И. И. Срезневскаго. <https://oldrusdict.ru>.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mäger, Mart 1967.** Eesti linnunimetused. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

- Männikov, F[elix] 1974.** Kaks vanameistrit. – Pärnu Kommunist, nr 163, 22. august.
- POS 1** = Псковский областной словарь с историческими данными 1–. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1967–.
- Preobraženskij 1–2** = A[лександр] Преображенский 1910–1914. Этимологический словарь русского языка 1. Москва: Типография Г. Лиснера и Д. Совко.
- Päätalo, Kalle 1969.** Mustan lumen talvi. Jyväskylä: Gummerus.
- Raun, Alo; Andrus Saareste 1965.** Introduction to Estonian Linguistics. (= Uralaltaische Bibliothek 12.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- Ränk, G[ustav] 1934.** Peipsi kalastusest. English summary: The Peipsi Lake fisheries. (= Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad II.) Tartu: Õpetatud Eesti Selts.
- Saareste, Andrus 1925.** Vastuseks arvustajale. – Eesti Kirjandus 10, 444–448.
- Saareste, Andrus 1927.** Tundmused tegurina keelearengus. – Eesti Keel 7, 161–184.
- Saareste, Andrus 1952.** Kaunis emakeel. Vesteid eesti keele elust-olust. [Lund]: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Salem 1890** = M[argus] Salem. Eesti-Wene sõnaraamat Wiedemanni järele. Эстско-русский словарь. Täiendanud ja läbi waadanud J. Kunder ja kooliõpetaja T. Kuusik. Tallinnas: Th. Jakobsoni kirjastus.
- SAOB** = Svenska Akademiens ordbok. <https://www.saob.se>.
- Schiller-Lübben 1–6** = Karl Schiller, August Lübben. Mittelniederdeutsches Wörterbuch 1–6. Bremen: J. Kührtmann's Buchhandlung, 1875–1881.
- SKES 1–7** = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1974–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms>.
- SRNG 1–** = Словарь русских народных говоров 1–. <https://iling.spb.ru/vocabula/srng/srng.html>.
- SSA 1–3** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Sõnaveeb** = EKI ühendsõnastik 2024. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2024. <https://sonaveeb.ee/>.
- Toots, Hendrik 1985.** Peipsimaa etnilisest ajaloost. – Eesti kalanduse minevikust 2. Koguteos. Stockholm: Eesti kalurite koondis, 211–215.

- Vaba, Lembit 2002.** Kā tālāk? Dažas domas par Baltijas jūras somu valodu somugrismu pētīšanu latviešu valodā. – Baltu filoloģija XI/1. Rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 77–90.
- Vaba, Lembit 2025.** Alternatīvseid etimoloģiaid XI. – Emakeele Seltsi aasta-
raamat 70 (2024), 214–230. <http://doi.org/10.3176/esa70.10>.
- Vasmer, Max 1–4** = Макс Фасмер 2004. Этимологический словарь русского
языка 1–4. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН
О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998.** Lexicon Estonico Germanicum. Tartu: Eesti
Kirjandusmuuseum.
- Viikberg, Jüri 2025.** Saksa laensõnad eesti keeles. Veebisõnastik. Tallinn. [https://
eki.ee/dict/sls/](https://eki.ee/dict/sls/).
- VKS** = Vanhan kirjasuomen sanakirja. <https://kaino.kotus.fi/vks/>.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV
Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. [http://
www.eki.ee/dict/vms/](http://www.eki.ee/dict/vms/).
- VOT** = Vadja keele sõnaraamat. <https://portaal.eki.ee/dict/vadja/>.
- Vuorela, Toivo 1979.** Kansanperinteen sanakirja. Piirroksset Pirkko-Liisa Suro-
jegin. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Estnisch-deutsches Wörterbuch. St.
Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch.
Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage.
Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba
phorest45@gmail.com

Alternative etymologies XII

pandur, plehku (pistma), sibi, tait, trett, tönk, tüse, tüss, vehkat (tegema)

LEMBIT VABA

The article presents new or refined etymological interpretations of the words *pandur* ‘sump’, *plehku* (as in *plehku pistma*) ‘to flee’, *sibi* ‘night-soil carrier; flayer, executioner’, *taid* ‘coot’, *trett* ‘quantity, layer; course; trouble’, *tönk* ‘brick-kiln’, *tüse* ‘thick; substantial’, *tüss* ‘homespun cloth’, and *vehkat (tegema)* ‘to run away (secretly)’.

pandur : *panduri* ~ *pandor* : *pandori* ‘sump, boat’ is most likely a borrowing from a Finnish lexical family including *pantero*, *panturi* ‘storage place for animal feed’, among others.

plehku adv. ‘away, into flight, on the run’ (as in *plehku panema*, *plehku pistma* ‘to flee’), is a secondary stem variant of the verb (*p*)*lehtima* and related forms ‘to plait, to braid’, which is a Germanic loan (cf. Swedish *flåta* < *vlechten*, German *flechten* ‘to plait, braid’).

sibi ‘night-soil carrier; flayer, executioner’ is presumably a borrowing from a Russian lexical family including e.g. *уи́беник* ‘hanged man; scoundrel’ and *уи́беница* ‘gallows, pillory’.

taid : *taida* ‘coot (*Fulica atra*)’ has been considered a loan from the Swedish bird name *tejst*, which is unlikely. Instead, it is compared here with Estonian Swedish forms *taid* ‘to blow a horn; (herdsman’s) horn’.

trett : *treti* (colloquial) ‘quantity, layer; course; trouble’, has been regarded as a borrowing from Russian *треть* ‘one third’, which is questionable. A multiple-source borrowing is proposed. *trett* ‘quantity, layer’, is a Russian loan, assuming a semantic shift ‘one third of something’ → ‘a portion of any size’. *trett* ‘course, step’ is presumably a German loan (cf. Estonian dialectal *tredt* ‘step, gait, path’, German *treten* ‘to step’). *trett* ‘trouble’ is likely borrowed from a Russian dialectal form *спрэма* ‘conflict, opposition’.

tönk : *tõngi* ~ *tõnga*, *tõnk* : *tõngi* ‘brick-kiln’, is a deverbal noun derived from a descriptive onomatopoeic verb *tõnkima* / *tõnkima* ‘to dig laboriously’.

tüse : *tüседа* ‘stout; thick; substantial’, is an Estonian-Finnish adjectival stem rather than a Russian loan (cf. Finnish dialectal *tysevä* ‘strong, solid’, *tysky* ‘strength’, *tyskä* ‘thick’).

tüss : *tüssi* ~ *tüssa* ‘homespun cloth’, is a borrowing from the Swedish compound *tuskafit* (< *tu* ‘two’ + *skaft* ‘heddle’) ‘plain weave with two heddles’.

vehkat (as in *vehkat tegema* ‘to run away secretly’) is derived from the same stem as the verb *vehkima* ‘to move quickly, walk briskly’, which is a secondary stem variant of the Germanic loan *vehtima*, *vehtlema* ‘to fence’.